

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Mogyoródi Emese

A Szókratész-per

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

A SZÓKRATÉSZ-PER

Dr. habil. Mogyoródi Emese

8. Téma

A Szókratész-per és a vallás

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

8. TÉMA: A SZÓKRATÉSZ-PER ÉS A VALLÁS

Mogyoródi Emese

1. Lecke

A per vallási háttere

15 – 20 PERC

Bármilyen fontosak lehettek is a per politikai vonatkozásai, Szókratészt **istentelenségért vagy vallástalanságért (*aszebeia*)** perelték be, és ennek vétkében találták bűnösnek az athéni Esküdtbírák. **Szókratész védekezése is erre koncentrált**, mégpedig mind Xenophón (*Szókratész védőbeszéde bírái előtt*), mind Platón (*Szókratész védőbeszéde*) tanúsága szerint. Ezért alaposan meg kell vizsgálnunk, miben is állt ez a vád, kinek és milyen motivációja állhatott a háttérben, mennyiben volt ennek alapja Szókratész nézeteiben vagy viselkedésében, és ez megmagyarázhatja-e, hogy az athéni bírák többsége bűnösnek találta.

A görög vallás: *orthodoxia, orthopraxia*

magánvád (*diké*): olyan per, melyben valamely polgár egyénileg érintett, aki maga (vagy ha gyilkosság történt a rokonai) emelt vádat;
közvád (*graphé*): olyan bűncselekmények miatt indított per, mely a közösség egészét érintette: bármelyik polgár vádat emelhetett

A görög vallás államvallás volt, azaz a vallást nem tekintették magánügynek, mivel szorosan összefonódott a *polis* közösségének ünnepeivel és hétköznapijaival, a polgárok életének minden aspektusát áthatotta. A vallással kapcsolatos bűncselekmények tehát közvád (*graphé*) tárgyát képezték, és **a legsúlyosabbak közé tartoztak** (mint pl. hazaárulás, dezertálás, közpénzek elsikkasztása, amelyek persze nem vallási, hanem

politikai vétkek voltak), ezért büntetésük is csak a legsúlyosabb lehetett: **halál vagy száműzetés**. (A száműzetés az athéni pogárjogtól való megfosztást és kitoloncolást jelentett, és egy athéni számára valóban legalább olyan súlyos büntetésnek minősült, mint a halál.)

A görög vallás – pl. a keresztény vallással ellentétben – alapvetően nem hittartalmak (*orthodoxia*) kérdése volt, hanem **a vallásgyakorlaté (*orthopraxia*)**: a hívő a rituális cselekményekben (áldozatbemutató, ima, részvétel rituális ünnepeken, felvonulásokon, stb.) fejezte ki, gyakorolta és élte meg hitét, a vallásos közösség ennél többet nem várt el tőle.

Ez persze nem jelentette azt, hogy **a vallásos hitvilág** ne játszott volna semmilyen szerepet a hívők hitéletében, hiszen **a mítoszok** beszélték el az istenekre vonatkozó

történeteket, amelyeket minden görög elhitt. Minden polgár ezeken az elbeszéléseken nevelkedett, ezeket ábrázolták a művészetekben, tehát teljes mértékben meghatározták az átlagpolgár világképét és értékrendszerét.

Fontos azonban kiemelni a görög vallás még egy aspektusát: szintén a kereszténységgel (vagy a nagy világvallások bármelyikével) szemben a görög vallásnak nem voltak „szent könyvei” (dogmái), sem alapító prófétái, „szentjei”, vagy a hitvilágot közvetítő papsága: tehát **nem tekinthető egyházasult** vallásnak, mivel szervezeti kereteit és vallásgyakorlatát tekintve közelebb áll a természeti vallásokhoz.

Ez a két tényező magyarázza a következőket:

- **a vallás megsértése (*aszebeia*)** elsősorban és alapvetően **cselekményekre** vonatkozott, amelyek tehát a kultikus gyakorlathoz kapcsolódtak:
  - részvétel hiánya a kultikus szertartásokban;
  - kultikus szobrok, kultuszhelyek meggyalázása (istenszobor csonkítás, templomrablás);
  - a misztériumok (eleusiszi misztérium) kigúnyolása, vagy a beavatási titkok kifecsegése;

orthodoxia (*orthosz* „helyes, megfelelő” + *doxa* „vélekedés, hit”): a hívő hitvilágára vonatkozik;
orthopraxia (*orthosz* „helyes, megfelelő” + *praxis* „cselekvés, gyakorlat”): a hívő vallásos cselekményeire vonatkozik

- a görög vallás meglehetősen toleráns a **hittartalmak** tekintetében: nincsenek rögzített, orthodox „hittételek”, még kevésbé létezik olyan testület (egyház, papság), amelyiknek autoritása volna az orthodox, illetve „eretnek” nézetek elkülönítése tekintetében.

Ez két tényező magyarázza azt is, hogy a görög *aszebeia* kifejezés nem fordítható „ateizmusként”, mivel tágabb értelmű az istenek létezésének tagadásánál, és elsősorban az istenekre vonatkozó hitvilággal kapcsolatos **viselkedést, cselekvést, életmódot** foglalja magában (lásd még alább).

A per vallásjogi háttere

Szintén tisztázandó kérdés, pontosan milyen **törvényes** (közelebbről **vallásjogi**) **háttere** volt a pernek. Az világos, hogy általában az *aszebeia* törvény hatálya alá esett, de (a peloponnészoszi háborút megelőzően, vagy alatta) léteztek specifikusabb törvények is, melyek az istentelenséget az általánosnál konkrétan értelmezték. Két ilyen törvény jöhet szóba:

- egy, bizonyos **Diopethész jós** által beterjesztett törvény, melynek értelmében fel kellett jelenteni azokat, akik „nem gyakorolják a vallást/nem hisznek istenekben, vagy égi jelenségekről szóló tanokat hirdetnek” (Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok: Periklész* 32.1);
- a Harminc Zsarnok egyike, **Kritiasz** által beiktatott törvény, mely betiltotta „a beszéd (vagy érvek: *logoî*) művészetét”, azaz voltaképp a retorikát, vagy szónoklattan (Xenophón: *Emlékeim* I.2.31).

Ezeket a tudósításokat azonban semmilyen egyéb elsődleges forrás nem erősíti meg (különösen az teszik őket bizonytalanná, hogy Platón hallgat felőlük). Másfelől ha léteztek is, **legkésőbb az amnesztia törvény beterjesztése (403) után érvénytelenítették őket**, ezekre tehát a vád nem hivatkozhatott törvényes alapokon. A Harminc Zsarnok bukását követő törvényreform során az athéniak minden bizonnyal hoztak *aszebeia* elleni új törvényt is, ez azonban nem maradt fenn, így nem tudjuk, pontosan milyen eseteket sorolhattak alá. Ugyanakkor a Szókratész elleni **vádemelés törvényességében nincs okunk kételkedni**, hiszen sem Xenophón, sem Platón nem utal ilyesmire.

aszebeia (*szebó, szebomai*: „fél, tart valamitől” + *a-* fosztóképző): nagyjából így fordítható: „az istenfélelem hiánya”; párja az **euszebeia** (*eu-* „jó, helyes”): a megfelelő vallásos attitűd

A vád tartalmának bizonytalanságai

A Szókratész elleni *aszebeia*-vád **pontos tartalma** a fentiekén túl az alábbi tényezők miatt sem egészen világos.

1.) a vád értelmezhetősége

A vád tartalma szempontjából további bizonytalansági tényező, hogy általánosságban meglehetősen tágan volt értelmezhető. Ugyanis nem csupán az istenekkel és/vagy azok kultuszával kapcsolatos kihágásokat sorolták ide, hanem **általában a polgári közösségre, illetve annak egyes tagjaira nézve erkölcstelen viselkedést is**. Ide tartozott például az ősökkel, szülőkkel, rokonokkal szembeni tiszteletlen viselkedés, és általában a vendégekkel, segítséget kérőkkel vagy kiszolgáltatottakkal (hírnökök, vendégek, oltalomkeresők, gyermekek, özvegyek) való részvétlen bánásmód.

2.) a vád megfogalmazása

A vád görög szövege megfogalmazásának második része több szempontból is problémákat vet fel:

„(Szókratész) nem tiszteli [azokat] az isteneket, akiket a város, ehelyett új daimóni jelenségekben hisz” (*theusz husz hé polisz nomidzei u nomidzonta, hetera de daimonia kaina*) (Szókratész védőbeszéde 24b5-c1).

Az első, hogy az „istentiszteletre” alkalmazott ige (*nomidzó*) egyaránt utalhat a **vallásgyakorlatra** („szokásszerűen használ, gyakorol”), és a **hittartalomra** („elismer, tart/hisz valaminek/valamit”). Melyik jelentését kell itt alapul vennünk? Azaz: azzal vádolta-e Melétosz Szókratészt, hogy **nem gyakorolja a vallást** (nem vesz részt a kultuszokban, stb.), vagy azzal, hogy **nem hisz** istenekben?

A második, hogy a vonatkozó mondat („az isteneket, akiket a város”) kijelölő vagy nem kijelölő alárendelő szerkezetként értendő-e. Ha kijelölő szerkezet, akkor a jelentése ez: „azokat az isteneket, akiket a város”, ha nem kijelölő, akkor ez: „az isteneket, akiket a város”. Az utóbbi esetben a vád **ateizmus**: egyáltalán nem hisz semmiféle istenekben (*theosz*), hanem valamiféle isteni

daimón (gör. „isten, istenség, természetfölötti lény, erő”) – ebben az általános értelemben a **theosz** („isten”) szinonimája; ugyanakkor az olümposzi istenekre (az athéni polisz által tisztelt istenekre) csak a *theosz* kifejezést használták (kivéve, ha nem tudták, melyik istenről van szó)

vagy természetfölötti lényt vagy erőt emleget (*daimón*). Az első esetben viszont a vád nem ateizmus, hanem *vallásújítás*, pontosabban „idegen istenek kultuszának bevezetése” (*kainoteizmus*).

Az mindenesetre világos, hogy a *daimón* („istenség, természetfölötti lény”) emlegetésével a vádlók mindenképpen utalni szerettek volna Szókratész híres „*daimóni jelzésére*” (*Szókratész védőbeszéde* 31c-d, 40a-b), és azt a benyomást akarták kelteni, hogy az vallási szempontból gyanús, veszélyes, vagy kifogásolható.

Végül kérdéses, hogy mit kezdünk a vád első részével, „*az ifjak megrontásával*”? Vajon ez külön vádpontként értelmezendő-e, vagy szorosan összekapcsolódik az istentelenséghez? Nem tudunk ugyanis olyan korabeli törvényről, mely kifejezetten az ifjak megrontására vonatkozott volna, ugyanakkor fontosságára az utal, hogy Platón ezt említi elsőként (*Szókratész védőbeszéde* 24b9).

A per valläserkölcsei tétje

A vád tartalmának bizonytalanságai ellenére annyi világos, hogy Szókratészt – a görög vallás alapvető *orthopraxia* orientáltsága dacára – nem vallásgyakorlata miatt vádolták be, hanem az istenekre, istenvilágra vonatkozó *hittartalma (orthodoxia) miatt*, és valószínű, hogy a vétket egyúttal nem szűkebb vallásjogi, hanem (általánosabb) *valläserkölcsei kérdésként* fogták fel.

Semmi nem utal rá ugyanis, hogy Szókratész ne vett volna részt az athéni kultikus gyakorlatban, sőt, ellentmond Xenophón és Platón tanúságának (*Emlékeim* I.1.2-5; *Szókratész védőbeszéde bírái előtt* 11-12; Platón: *Euthüdeimosz* 302c-303c; *Phaidón* 61b; *Lakoma* 176a). Továbbá a platóni *Védőbeszédben* Melétosz kifejezetten azt állítja, hogy azzal vádolja, *nem hisz semmiféle istenben* (26c-d) (vagyis ateizmussal).

Ugyanakkor a per tárgyaként nem egyszerűen erről van szó, hanem arról, hogy hitvilága következtében *milyen életmódot folytat*, és általános *erkölcsiségeivel* milyen hitvilágot, világképet, gondolkodásmódot, értékrendszert ad át az ifjúságnak. Ezt az is alátámasztja, hogy védekezésének jó részét Szókratész arra fordítja, hogy elmagyarázza a bírának tevékenysége eredetét, mibenlétét és azt, hogy ezzel nem hogy rombolná az athéniak (beleértve az ifjakat is) *valläserkölcseit*, hanem éppenséggel annak jobbá tételén fáradozik (28a-33b).

További olvasmányok:

Xenophón: *Emlékeim Szókratészről*. Ford. Németh György. Európa könyvkiadó, Budapest 1986, 7-45.

Ellenőrző kérdések:

1. A görög vallás mely fontos jellemzőit érdemes kiemelni a Szókratész-per fő vádjának értelmezéséhez?
2. Milyen problémákat vet fel a vád tartalmának értelmezhetősége?
3. Mi utal rá, hogy a per tétje az *orthodoxia* és a valláserkölcst volt?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Milyen jellemzőket emel ki Xenophón Szókratész vallásosságából (*Emlékeim*)?
2. Milyen erényekre buzdította Szókratész a tanítványait (*Emlékeim*)? Mennyiben tekinthetők ezek valláserkölcsekknek?